

cultura sa materială și spirituală de către străini, dat fiind faptul că multe articole din volum sînt scrise de cercetători străini.

CONSTANTIN FRÂNCU

Institutiones Linguae Valahicae

Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină,
 Ediție critică de Gheorghe Chivu, Revizia și traducerea textului latin de Lucia Wald,
 Editura Academiei Române, București, 2001

Textul acesta este o scriere pentru uzul misionarilor iezuiți care își desfășurau activitatea de convertire a românilor din zona Bihorului la catolicism, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel de întreprinderi, prezente nu doar în alte zone ale Imperiului Austro-Ungar, fac parte din instrumentarul de bază al misionarilor, în general din cel al oricărui proces de interacțiune între reprezentanții a două limbi, culturi, civilizații ori mentalități, și au rolul de a amenaja căi comune de comunicare și înțelegere, în vederea atingerii anumitor scopuri. Alături de înfietatea temporală a lucrării, precum și alături de menționarea explicită a romanității limbii române, această scriere prezintă interes și din alte cauze, nu mai puțin importante pentru istoricul limbii.

În primul rînd, textul gramaticii aparține unui român instruit, bun cunoscător nu doar al limbii române și al limbii latine, dar, aproape sigur, și al altor lucrări de gramatică – posibil, unele similare și elaborate în același scop. Apoi, printre cei din cercul românilor din jurul „preailustrului bărbat”, „promotor și povățuitor de a lua asupra-mi această lucrare”, este de crezut că autorul este și cel mai competent în acest sens (cel puțin în opinia inițiatorului gramaticii și a cercului său de influență). În al treilea rînd – lucru demn de a fi evidențiat – se pare că nivelul de cunoaștere a modalităților în care astfel de scrieri se construiesc și structurează, precum și cel de performanță sînt destul de ridicate încît să putem crede că lucrarea aparține cuiva cît se poate de avizat, de îndreptățit în a o elabora, fiind, așadar, o scriere de mare încredere (fapt dedus logic din însăși finalitatea practică a lucrării, care nu putea fi elaborată cu intenții normativ-„decorative”).

Toate acestea decurg din unele afirmații pe care le întîlnim în *Prefața* scrierii: „am observat că, până acum, nu a fost editată nici o lucrare de acest fel, deși o doreau nu puțini oameni interesați de cunoașterea acestui idiom. Și, întrucît utilitatea acestor *Reguli* îi privește pe mai mulți, am considerat necesar să le expun după o metodă potrivită pentru limba latină, căreia acest idiom valah îi datorează originea.

De fapt, inițial hotărâsem să alcătuiesc un compendiu, cât mai succint posibil, însă deoarece pe parcursul redactării acestei lucrări îmi veneau în minte mereu alte și alte adăugiri, care se arătau a aduce o cunoaștere mai deplină și mai ușor de dobândit a acestui limb, am considerat că ele nu trebuie trecute sub tăcere. Totuși, nu mi-am permis să mă las furat până într-atât de remarci referitoare la atare detalii, astfel încît, prin prea lunga lor înșirare, să producă mai curînd confuzie decît reguli și să îndepărteze pe cititor chiar de pe pragul sau la vederea lor. Întrucît unele lucruri, dorite poate aici de cineva, ar putea fi cu intenție omise, pe acestea le vor suplini fără efort uzul, cel mai bun magistru, și mai ales lectura făcută cu atenție, care, precum în cazul oricărei limbi, și în cazul acestui idiom, sunt de regulă de foarte mare ajutor.

Desigur, dacă, ceea ce experiența zilnică ne-o arată, accesibilitatea acestei limbi se vede din faptul că cei care se află în mijlocul vorbitorilor ei și o învață în timp ce se ocupă cu altceva, atunci de bună seamă, slujindu-se de aceste precepte ca de un sprijin, vor reuși

ca, în scurt timp și cu efort mic, să ajungă la cunoașterea științifică a acestei limbi, de ajutor pentru aceasta fiindu-le însăși limba latină” (p. 51).

Din primul paragraf citat se desprind patru idei: autorul gramaticii era un învățat care observa și cunoștea „piața editorială”, se afla în contact cu destul de multe persoane care doreau (sau aveau nevoie) să învețe limba română, era un bun cunoscător al latinei (limba deprinsă pe cale cultă, plecând de la studierea lucrărilor de gramatică a limbii latine) și susținea latinitatea românei înțelegând că acest lucru este de folos în învățarea limbii române – cu atât mai mult cu cât se adresa unor cunoscători de latină.

Din cel de-al doilea paragraf se desprind alte patru idei. În primul rând, autorul își afirmă capacitatea de a elabora un compendiu succint (dând chiar de înțeles că acesta a fost planul inițial al lucrării, care chiar a fost urmat o vreme). Este o remarcă interesantă deoarece, se vede, gramatica tindea să devină exhaustivă, mai vastă, mai profundă, abundentă, descriptivă și comparată, mai nimerită pentru uzul românilor, de fapt, științifică. (Istoricul limbii nu poate decât să regrete profund că acest învățat nu s-a lăsat dus de primele tendințe și de bagajul său de cunoștințe!)

În al doilea rând apare momentul „corecției”, în care autorul gramaticii începe să-și focalizeze activitatea în funcție de finalitățile practice ale gramaticii. În strânsă legătură cu acest moment este cea de-a treia idee, în care se citează un lucru bine știut în cultura europeană, cel puțin de la Quintilian: uzul este cel mai bun magistru, alături de exercițiul lecturii atente. Așadar, autorul gramaticii elaborează un text având în vedere că acesta va servi ca bază de învățare a limbii române cunoscătorilor latinei care, totodată, vor continua efortul învățării limbii prin contacte intense cu vorbitorii limbii române, precum și cu texte elaborate în limba română (acestui ultim scop îi și este destinată prezentarea alfabetului și a regulilor sale de întrebuințare *la lectură*). De aici, precum și din ultimul paragraf citat se poate deduce o a patra idee. Autorul însuși fusese în această situație (și nu în cazul limbii latine), deci cunoștea cel puțin încă o limbă vie alături de română. Cu alte cuvinte, lucrarea aparține unui învățat poliglot, având cunoștințe de lingvistică, observator fin al proceselor învățării unei limbi străine, cunoscător al mai multor gramatici și capabil, la rândul său, să elaboreze atât o gramatică descriptivă exhaustivă, cât și una destinată învățării unei limbi.

În continuare, studiind conținutul gramaticii, și, mai cu seamă, felurile afirmații pe care autorul le consideră a fi oportune în diverse locuri ale lucrării, vom putea observa cu claritate două lucruri de mare importanță și interes. Primul este evident în capitolul de grafie, unde se prezintă, pe baza unor cazuri concrete, felurile situații care apar în textele românești și felul în care se obține o lectură corectă. De aici decurge, în mod implicit, că autorul gramaticii era o persoană care citise destul de multe texte scrise în limba română, încât își poate permite a face o descriere care să cuprindă o varietate de situații concrete, pe care să le sintetizeze astfel. Cel de-al doilea lucru pe care ținem să-l observăm este de o și mai mare importanță. La tot pasul în lucrare – începând cu capitolul al II-lea și încheind cu capitolul XI, al celor 22 de reguli –, în încercarea de a face din lucrarea sa un manual extrem de util și care să corespundă realității limbii vorbite, autorul gramaticii oferă precizări asupra a nenumărate caracteristici ale limbii vorbite în contemporaneitatea sa. Dincolo de buna cunoaștere a aspectului cult, alături de cel comun al limbii române, dincolo de capacitatea de observare, analiză și sintetizare științifică de care autorul ne convinge de deplin în acest fel (și care sînt subliniate de către autorul ediției critice), acest fapt, el singur, este capabil să indice importanța aceste *Institutiones Linguae Valahicae* pentru istoricul limbii. Mai mult decât o gramatică normativă, o lucrare de gramatică destinată învățării limbii așa cum este ea

constituie cea mai bună cale de a observa realitatea lingvistică a unui spațiu, într-o anumită perioadă. În opinia noastră, aceasta este marea importanță a unei astfel de ediții critice.

Institutiones Linguae Valahicae – text distinct și anterior față de *Lexicon compendiarium latino-valahicum*, ambele aparținând Bibliotecii Arhiepiscopale din Kalocsa (Ungaria) - mai ridică unele probleme, de ordin filologic, specifice textelor vechi, și cărora autorul ediției critice le acordă toată atenția. Fiind cel mai bun cunoscător al tuturor chestiunilor legate de acest text – care i-a atras atenția și pe care l-a studiat vreme de peste două decenii –, profesorul Gheorghe Chivu își începe studiul prin descrierea științifică a textului, sub aspectul filologic și al conținutului. Prin bogăția notelor se ajunge nu doar la epuizarea bibliografiei chestiunii, dar se face și necesara corelare cu alte lucrări. În felul acesta, pe de o parte, argumentația capătă fundamentele cele mai solide (întrucât decurge din perfecta cunoaștere a tuturor lucrărilor care privesc textul în discuție, autorul ediției avînd viziunea atît a părților, cît și a întregului), pe de altă parte, se efectuează o primă prelucrare de calitate a datelor extrase din text, cu integrarea acestora în cadrele actuale ale științei istoriei limbii. Considerăm că aceasta este modalitatea ideală (cea mai onestă și cea mai corectă) de a elabora o ediție critică.

Textul *Institutiones Linguae Valahicae* ridică o serie de probleme legate de datare, de localizare și de identitatea autorului, chestiuni asupra cărora s-au pronunțat (cu argumente mai mult sau mai puțin solide și reale) și alți cercetători interesați sau nu direct de textul *Institutiones*. De altfel, însuși autorul ediției a dezbătut problemele acestea în studii elaborate de-a lungul anilor. În ceea ce privește datarea textului, la capătul unei discuții în care prezintă diferitele opinii deja exprimate și analizează felurite argumente, Gheorghe Chivu demonstrează clar că, datele oferite de analiza filigranologică, corelate cu intervalul în care personajul cărui îi este dedicată lucrarea a activat la Oradea, indică intervalul 1771-1776 ca perioadă în care textul a fost produs. Relaționînd acest interval cu modalitatea de a ilustra modul de utilizare a valorii cifrice a slovelor și cu anterioritatea acestui text față de cel al *Lexicon compendiarium latino-valahicum*, se ajunge la o dată situată undeva în jurul anului 1770.

Sub aspectul localizării, argumente de ordin extralingvistic plasează *Institutiones* între scrierile bihorene, în vreme ce analiza lingvistică arată că autorul provine de undeva din zona de contact dintre Crișana și nordul Hunedoarei.

Discuția referitoare la paternitatea textului indică faptul că acesta a fost elaborat de un intelectual anonim, „apropiat al bisericii catolice de Oradea Mare” (p. 34). Cele două paragrafe finale ale studiului ediției, dedicate modelului *Gramaticii* românești de la Kalocsa și destinației acesteia discută și argumentează în legătură cu aspectele care deschid recenzia noastră.

Întregul studiu, concluziile la care autorul ediției ajunge, sînt prezentate și discutate, nu doar pe baza unei foarte bune cunoașteri a textului și a întregului context (istoricul zonei, al procesului de convertire etc.), dar și pe baza unei excelente stăpîniri a modalităților în care astfel de cercetări trebuie să se desfășoare. Autorul ediției deține știința de a extrage argumentul relevant și de a-l pune la lucru, de a acorda fiecărei informații ponderea ei reală, evitînd tentația interpretării fără argumente reale și bine cîntărite, extrăgînd, cu concizie concluzia științifică.

Precum *Codex Sturdzanus*, *Institutiones Linguae Valahicae* este o ediție critică magistral întocmită.

ALEXANDRU GAFTON